
“KÖNYVEKRŐL”

BOZÓKI ANDRÁS

Hódolat Parsonsnak

Pokol Béla: *Pénz és politika* (1993),
A magyar palamentarizmus (1994).

A nyolcvanas évek elején Talcott Parsonst a szakmában többnyire csak úgy emlegették, mint egy kihalóban lévő óriás dinoszauruszt, akire nem vár fényes jövő a szociológiatörténet Jurassic Parkjában. Munkásságát sokszor nem is tekintették szociológiának, inkább egyfajta szociológiai szótárszerkesztésnek, amely a fogalmak egész sorának kisebb-nagyobb kulcsait adja kezünkbe, ám ezekkel a berozsdásodott kulcsokkal már egyetlen ajtó sem nyitható.

A magyar szociológiát akkoriban nem a rendszerelméletek, hanem a társadalmi változás és a modernizáció elméletei izgatták, s ebben Parsons elmélete már-már ijesztően avítnak, szikkadtnak, „viktoriánusnak” tűnt. A szociológusok nem a stabilitás titkát akarták megfejteni, hanem a változásét, s ebben a megvilágításban más elméletek jóval csillogóbbnak, kihívóbbnak látszottak. Parsonsból akkoriban valahogy az ötvenes évek Amerikájának „hidegháborús” liberalizmusa áradt, olyasvalakinek tűnt, aki reménytelenül próbálja összekapcsolni a rendszerelméletet a cselekvéssel, így valójában az „ami valóságos, az ésszerű” hamis realistáinak malmára hajtja a vizet.

Amint Guy Rocher megállapította, Parsons teóriája kínai dobozok sorozatára emlékeztet, amelyben ha az egyiket fölbontjuk, benne egy kisebb dobozt találunk, abban egy még kisebbet, és így tovább. A rendszerek alrendszerekből állnak, amelyek mindegyikében további al-alrendszerek különülnek el. Csak üresen kongó dobozaink vannak, illetve nem tudjuk, mi van ezekben a dobozokban, ha van valami egyáltalán. A társadalom alrendszereit az adaptáció, a célélérés, az integráció és a mintafenntartás igényei mozgatják egy közlekedő-edény-rendszerhez hasonló strukturált szociális térben. Mi magunk is

rendszerek vagyunk – személyiségrendszerek –, akik szerepeinken keresztül érintkezünk a társadalom vonatkozó alrendszereivel. A szerep az, amely összeköti az organikus rendszereket (személyek) a társadalmi rendszerrel. Csak a Rubik-kockát kell helyesen forgatni, s a társadalom funkcionálisan működni fog.

Akkoriban kevesen gondolták, hogy a strukturális funkcionalizmus alkalmas lehet annak leírására, ami az Elbától keletre történik, s alighanem igazuk is volt. Hiszen David Lockwood nyomán világossá vált, hogy a rendszerintegráció nem azonosítható a társadalmi integrációval, különösen pedig mifelénk nem. Habermas alapján sokkal elterjedtebb volt az a meggyőződés, hogy a funkcionális differenciálódásnak is megvannak a maga veszélyei: zárt rendszerekbe darabolódik az életvilág, aminek következtében Parsons és Luhmann kínai dobozai valóban kiüresedhetnek. Ki hitte volna, hogy a látszólag csontvázzá száradt parsonsi elméletbe új életet lehel a rendszerváltás csókja? Ki gondolta volna, hogy eljön az idő, amikor a társadalmi és intézményi stabilitás kérdései ismét fontossá válnak?

Pedig a rendszer akkori reformereinek és kritikusainak egy része is – reflektáltan vagy reflektálatlanul – a parsonsi fogalmi keretből indult ki. A modernizáció amerikai teoretikusai (Smelser, Huntington, Rostow és mások) a parsonsi nyelvet alkalmazták a politikai változásokra a hatvanas években, s nagyrészt ezt az iskolát adaptálta az újjászerveződő magyar politikatudomány a nyolcvanas évek első felében. Az ezzel versengő értelmezések jórészt a szociológiában fogalmazódtak meg, s a „redisztribúció” (Konrád–Szelényi), a „bürokratikus koordináció” (Kornai), a „második gazdaság” (Gábor–Galasi), a „civil társadalom” (Arató) vagy a „kommunikatív cselekvés” (Habermas 1987 nyomán többen) fogalmaiban konceptualizálódtak. A történettudomány – Szücs Jenő úttörő munkája (1983) révén – a rendszerkritikát a regionalizmus metszetébe helyezte, radikálisan kétségbe vonva ezzel térségünk „kelet-európai” státusát.

Pokol Béla azokhoz a szociológusokhoz, politológusokhoz tartozik, akiket már igen korán, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján megragadott a parsonsi-luhmanni kategóriarendszer. Ebben az elméletben Pokol nem az elidegenedés-elméletek által kritizált materiális, „eldologiasodott” világot vette észre, hanem a nyugati társadalmak működő *modern* mechanizmusait. Paradox módon Pokol figyelmét a parsonsi elméletre áttételesen Lukács György kései írásai hívták fel, különösen az *Ontológia*, amely a társadalmat „komplexusokból álló komplexusok” összességeként értelmezte. Lukács szemlélete lehetőséget nyújtott az egyszerre diffúz és homogenizált társadalmi-politikai praxis bfrálatához.

Pályája kezdetén Pokol Béla összehasonlító empirikus kutatásokat végzett az érdekképviselések, a pártrendszerek, a jogrendszerek és a legitimitáció témakörében, majd elméleti fogódzókát keresve, hosszú évekig makroszociológiai elméleteket tanulmányozott. Így jutott el Parsonsig és Luhmannig, akikre támaszkodva egyrészt megismertette

a magyar közönséget a funkcionalista szociológiai elméletekkel, másrészt ezeket az elméleteket a magyar viszonyokra is alkalmazhatóvá tette azáltal, hogy összekapcsolta a modernizáció és a modernitás társadalomtörténetileg és politikailag is aktuális témáival. E makroszociológiai háttértudás és a kiválasztott koherens elmélet birtokában tért vissza Pokol Béla az egyes társadalmi alrendszerek immár szisztematikus vizsgálatához: az oktatás, a tudomány, a politika, a jog, a nyilvánosság, sőt a sport szerveződési elveinek tanulmányozásához.

Parsonsban Pokol a modern kapitalista társadalmak liberális szociológusát rehabilitálta; s ezzel segített beemelni a tudományos gondolkodásba a Weber–Schumpeter–Dahl-féle demokráciafelfogást, amely a versengő eliték közötti választások elvén nyugszik. 1993-ban publikált könyvének címe – *Pénz és politika* – burkolt utalás Parsons makroszociológiai elméletére, amelyben a pénz és a hatalom jelentik elsődlegesen a gazdaság és a politika közvetítőmechanizmusát. Parsons adaptálásával és újrafogalmazásával Pokol Béla hasonló szerepet játszott Magyarországon, mint Amerikában Jeffrey Alexander. Míg azonban Alexander megpróbálta deskriptív módon, nem zárt rendszerként, hanem mozgó equilibriumként újraértelmezni a parsonsi funkcionalizmust – s ezzel a világban a *neofunkcionalizmus* fő exponense lett (Alexander, 1985; 1985) –, Pokol modelljében az elmaradottabb Magyarország viszonyai között a funkcionalizmus nem leíró, hanem továbbra is „előíró” megközelítésben szerepel, ennél fogva lényegesen zártabb rendszert alkot. Miközben Alexander nyitott a társadalmi mozgalmak és a civil társadalom elméleteinek funkcionalista adaptációjára, addig ezek a szempontok kiesnek Pokol látóköréből, mi több, egyértelműen a demokráciát veszélyeztető jelenségként értékeli.

Szemléletes példa erre Arató András írásaival kapcsolatos kritikája. Pokol Béla véleménye szerint a társadalom funkcionális differenciálódásának elmélete „régóta meghaladta a korábbi politikai állam/civil társadalom fogalmi kettőst”, ezért ez utóbbi a közvetlen demokrácia ürügyén valójában „támadást” jelent a többpártrendszerű parlamentarizmus ellen. Az, hogy a társadalomtudomány „meghaladta-e” a fenti fogalmi kettőst – amely Habermasnál a rendszer és életvilág dualitásában jelent meg, s a mai napig igen nagy hatású elméletnek bizonyult –, legalábbis vitatható. Az azonban nem indokolt, hogy a szerző a demokrácia kitágítását és a közvetlen részvétel igényét megfogalmazó társadalmi mozgalmakat a szindikalizmusra, a sztálinizmusra és a két világháború közötti *völkisch* mozgalmakra való hivatkozással utasítsa el. A demokrácia nem statikus, hanem dinamikus egyensúlyra épül, amelynek fenntartásában és megújításában a demokratikus intézményrendszert meg nem kérdőjelező pártoknak és mozgalmaknak egyaránt szerepük van. Ha valaki, akkor Pokol Béla nyilvánvalóan tudja, hogy például a sztálinizmusnak nemcsak a közvetlen demokráciához, de a demokrácia egyetlen formájához sem volt semmi köze. A civil társadalom fogalmát sem Hegel, Marx, Gramsci vagy Adam Michnik „találta fel”, hiszen a kifejezés megjelent már Locke-nál és Adam

Smithnél is, nem beszélve arról, hogy Adam Ferguson már 1767-ben monográfiát szentelt a témának *An Essay on the History of Civil Society* címmel.

A civil társadalom fogalma a liberális gondolatkörben jelent meg és nem a konzervatív vagy a szocialista gondolkodásban, amelyek a morális közösség rekonstrukcióját, illetve újrateremtését tűzték ki célul (Gray, 1986:84). Amikor Robert Michels megfogalmazta a pártok oligarchizálódásával szembeni kritikáját, távolról sem a „civil társadalom” nevében tette. Carl Schmitt sem ezen az alapon kérdőjelezte meg a parlamentáris demokráciát. Abban e sorok írója egyetért Pokol Bélával, hogy a civil társadalom mára ellentmondásos fogalom má vált, amely a politikai diskurzusba bekerülvén számos eltérő értelmezést kapott (Vö.: Tamás, 1994), az azonban aligha kétséges, hogy a fogalom alapját képező „polgári erények” (*civic virtues*) egyikéből sem vezethető le a „Führerprinzip” vagy a „személyi kultusz”.

A pártok és mozgalmak viszonyának és általában a mai társadalmi konfliktusok természetének megértésében segítségünkre lehet a szociológiatörténet konfliktuselméleti tradíciója (Simmel, Coser, Dahrendorf, Hirschman). Albert O. Hirschman például egy utóbbi írásában (1994) különbséget tesz a „többé-kevésbé” (*more or less*), illetve a „vagy-vagy” (*either/or*) típusú konfliktusok között. A demokráciára a „többé-kevésbé” típusú konfliktusok jellemzőek; pontosabban a demokrácia eljárásai a konfliktusokat – amelyek semmiképpen sem deviáns, hanem természetes részei a társadalom működésének – a „többé-kevésbé” típusú konfliktusok tárgyalással feloldható csatornája terelik. Ezzel szemben a „vagy-vagy” típusú konfliktusok (mint az abortuszkérdés, a vallási kérdések, vagy sok esetben az etnikai konfliktusok) demokratikus társadalomban az önkorlátozás és a tolerancia révén csupán kezelhetők, de tárgyalással többnyire nem „oldhatók meg”. A „civil társadalomra” hivatkozó kezdeményezések esetében is szerintem először azt érdemes vizsgálni, hogy milyen természetű konfliktust hoznak felszínre a politikában. Ha „vagy-vagy” típusú konfliktust kényszerítenének ki, akkor – kellő támogatottság esetén – valóban veszélyeztethetik a demokráciát. Ha azonban a konfliktus, amelyet előidéznek, „többé-kevésbé” jellegű, akkor ezek a mozgalmak nem gyengítik, hanem erősítik a társadalom demokratikus elkötelezettségét. Nem visszaélnék a demokráciával, hanem működtek, élnek vele.

A kifogásolt érvelésben nem is elsősorban az a problematikus, hogy a szerzőnek igaza van-e vagy sem – hiszen ez nagyrészt a demokrácia fogalmának szűkebb vagy tágabb meghatározásától függ –, hanem hogy úgy tűnik, Pokol a parsonsi elméletnek egyik oldalát hangsúlyozza túl a másikkal szemben. Parsonsnál a modern társadalom működése a *funkcionális differenciálódás* és a *reintegráció* kettősségén alapszik. A társadalmi integráció a differenciálódás során létrejövő társadalmi alrendszerek egymáshoz csiszolódásán múlik. Luhmann például a

bizalom jelenségét tekinti olyannak, amivel ellensúlyozni, redukálni lehet a szükségszerű funkcionális differenciálódást a társadalmi integráció fenntartása érdekében (Luhmann 1979). Mivel azonban Pokolnál e fogalom párnak csak az első eleme hangsúlyos, így már érthetőbb, hogy miért vél a szerző diktatórikus veszélyeket fölfedezni a társadalom politikai részvételét növelni kívánó politikai kezdeményezésekkel kapcsolatban. Ezzel pedig megnehezíti önmaga számára a rendszerébe nehezebben illeszthető jelenségek árnyaltabb értelmezését.

Érthető és indokolt a professzionális elem hangsúlyozása a politikában olyan ország esetében, ahol látszólag mindenki mindenhez ért, s ezért semmihez sem igazán. Még akkor is, ha más demokraciáelméletek képviselői (Arblaster 1987; Bachrach 1969; Barber 1984; Offe 1994; Pateman 1970 stb.) éppen a professzionalizációtól – a technokraták uralmától – féltik a demokráciát. Miközben a politika professzionalizációja igencsak kívánatos a még sok szempontból kialakulatlan magyar körülmények között, szembe kell néznünk azzal, hogy a politikusi professziót nehezen lehet ugyanolyan jellegű szakmának tekinteni, mint a művész, tudós vagy egyéb szakember professzióját. (Demokrácia és piac viszonyáról lásd Lindblom 1977; Huoranszki 1994; Waisman 1992.) Míg az előbbieket teljesítményét elsődlegesen szakmai közeg minősíti, s csak ezt követően a laikus körök, addig a politikusok minősítését elsődlegesen a „laikusok” adják meg szavazatukkal. Így a politikus – a képviselői elvnel fogva – sokkal inkább ki van szolgáltatva a választó „laikusok” szeszélyeinek, mint az a szakember, aki produktumot hoz létre, de nem kell képviselnie senkit. Nemcsak arról van szó tehát, hogy a politikusnak éppúgy alkalmazkodnia kell a politikai ízléshez, mint a cipésznek a piaci ízléshez, hanem arról, hogy *képviselnie* kell választói akaratát. A politikai osztály úgy védekezik e bizonytalanság ellen, hogy – mint a szerző könyvében (1993) meggyőzően kifejti – mintegy funkcionálisan differenciálódik a hivatásos politikusok különféle típusaiban: létrehozza a szürke eminenciásként működő hivatalnok típusú politikusokat a szervezőmunkára, míg előtérbe tolja a debattőr vagy népszerű típusú politikusokat a közfigyelem fókuszába. Mégis előfordulhat – mint Olaszországban a közelmúltban –, hogy professzionális politikusokat a választók különböző okokból váratlanul menesztenek, mert tegyük föl korruptnak, oligarchikusnak vagy épp technokratikusnak találták működésüket. Mondhatjuk erre persze azt, hogy akiket ilyen okból el tudnak távolítani, azok nem is voltak igazán professzionális politikusok, mert ha azok lettek volna, fölismerik a közérzület változását, és még idejében változtatnak politikájukon. De ha így érvelnénk, akkor csak a funkcionalizmus tautológiájához jutnánk el: professzionalista az, aki hatalmon (vagy ellenzékben) – tehát az intézményrendszer sáncain belül – van, míg amatőr az, aki nincs benne, vagy kibukik onnan. S itt válik nyilvánvalóvá a funkcionalizmus már Merton által is kifogásolt inherens konzervativizmusa: *ami létezik, az funkcionális*. Véleményem szerint a politikusi szakma

mibenlétének megértéséhez és sajátosságainak leírásához szükség van a funkcionális megközelítés árnyalására (miként Jeffrey Alexander tette), s talán, ezen túl, más elméleti fogódzókra is.

Kétségtelen: a demokratikus elméleten belül is vita van a kívánatos politikusi professzionalizáció mértékének megítélésében. A „formális”, „elitista”, „közvetett” demokrácia hívei lényegében Schumpeter (1943) óta perben állnak a „szubsztantív”, „populista”, „közvetlen” demokrácia híveivel. Ha a demokrácián nemcsak kormányzati rendszert értünk, hanem annak lehetőségét is, hogy az emberek – a periodikus választásokon túl – maguk is beleszóljanak sorsuk irányításába – ahogy Lincoln mondta: „*a government of the people, for the people, by the people*” –, akkor arra is érdemes felfigyelnünk, hogy a túlzott professzionalizáció, a politikai osztály „kasztosodása” is veszélyeztetheti a demokráciát. Az utóbbi években szerzte a világon megfigyelhető, hogy a szavazatok számottevő része tiltakozást jelent a politikai osztály társadalomról való leszakadása ellen, ami olyan újpopulista „self-made-man” politikusoknak adhat(ott) esélyt, mint az amerikai Ross Perot, a perui Fujimori, a francia Bernard Tapie, az olasz Silvio Berlusconi, a lengyel Stanislaw Tyminski, vagy a magyar Palotás János. A „szakértői kormány” mítosza és az országot egy vállalat mintájára eligazgató „businessman” típusú politikusok iránti igény azért is erősödhetett fel, mert a választók egy része kiábrándult a politikai osztály hatalmi technikusainak „professzionális” politizálásából. Ennek következtében pedig „valami ellen” szavazva látszólag vonzó, de esetenként még veszélyesebb megoldásokat választhatnak. A mozgalmi szféra, a sajtó és a „civil társadalom” szerepe abban áll, hogy minél több síkon fenntartsák a politikai kommunikációt a társadalomban, rugalmasabbá (s ezáltal erősebbé) téve a rendszert.

Pokol Béla 1993-as könyve három nagyobb témát fog át. Az első a politikai osztállyal összefüggő kérdéseket érinti (pártfinanszírozás, a hivatásos politikus), a másik a politikai társadalom problémáit vizsgálja (nyelvpolitikai küzdelmek, értelmiség és politika), míg a harmadik az alapjogi bíráskodás magyar és német gyakorlatát elemzi. Újabb könyve két nagy fejezetből áll: az elsőben a parlamentáris kormányzati rendszer alappilléreit tárgyalja, míg a másodikban – sokszor korábbi könyvével átfedésben – annak politikai környezetét elemzi.

A szerző a magyar helyzetet bemutatva a legtöbb témakörben magasra helyezi a mércét: nem a diktatúrából a demokráciába való átmenet nézőpontjából, hanem egy „komplett” parlamentáris demokrácia normatív modellje felől elindulva elemez. Pokol Béla módszere a létező új magyar demokrácia és a nyugati „rég” demokráciák elveinek összevetésén, szembesítésén alapszik, amelyben a megállapodott demokráciák gyakorlata szolgál referenciaként a magyar helyzet leírására. Ezek különbségeit és hasonlóságait a szerző részint szisztematikus kifejtéssel, többnyire azonban csupán példákon keresztül világítja meg.

Ez a megközelítés számos esetben gyömolcsöző, mert valóban új, releváns megállapításokhoz vezet – például a pártfinanszírozás, a politikustípusok vagy a nyelvpolitikai küzdelmek leírásában –, más esetekben azonban erősen vitatható. Az alapjogi bírászkodás értékelésében például a szerző az úgynevezett textualista álláspontot (az alkotmánybíróságnak a törvény betűjéhez való kötöttségét) védi az „aktivista” szerepfelfogással szemben. Pokol kimutatja, hogy a magyar alkotmánybíróság jóval aktivistább, mint a német alkotmánybíróság vagy az amerikai legfelsőbb bíróság, amelyek nem egy „láthatatlan alkotmány” kimunkálására törekednek, hanem a már meglévőt értelmezik. Itt azonban még a funkcionalista elméleten belül is meglehetősen mereven jár el, hiszen alig veszi figyelembe a kialakuló magyar alapjogi bírászkodás azokétól lényegesen eltérő társadalmi környezetét. Egyrészt: a magyar alkotmány jelenlegi formájában megfelel ugyan egy demokratikus politikai rendszer alapjogának, de létrejöttének körülményei miatt számos helyen hézagos vagy inkoherens, amit nem lehet pusztán textualista értelmezéssel föloldani. Másrészt valamennyi olyan ország történetében, ahol „modern” (tehát nem archaikus) diktatúra után került sor a demokrácia kiépítésére, óhatatlanul viszonylag nagy jelentőségre tettek szert a pozitív jog mögöttes „természetjogi” vagy „emberi jogi” elvei. Így volt ez a háború utáni Németországban éppúgy, mint a katonai diktatúra utáni Argentínában. Egy új demokrácia legitimációja mindig *morális* legitimáció is, és a meggyökeresedő demokratikus intézményrendszer egy ideig még ebből is meríti politikai tőkét. Abban igaza van Pokol Bélának, hogy nem helyes, ha hosszabb távon ez helyettesíti a professzionalizációt, ez azonban az átmenet e létező sajátosságán nem változtat. Az alkotmánybíróság precedens értékű döntései, valamint a fejlett demokráciákban ismeretlen kétharmados törvények a demokrácia kiépülésének időszakában funkcionális ekvivalensei a hosszú ideje létező rögzített alkotmányoknak és a kétkamarás parlamenteknek.

Pokol Béla érzékeli az átmeneti helyzetben kialakított alkotmánybírósági hatalom visszásságait és nem a napi politikára, hanem a demokratikus jogrendszer hosszú távú perspektíváira tekintettel javasolja az alkotmánybíróság jogkörének visszametszését. Erre alighanem szükség is lesz, mint ahogy előbb-utóbb egy „végleges” alkotmányra és a kétharmados törvények eltörlésére is. (A bírói aktivizmus általa felvázolt veszélyét egyébként eltlizottnak tartom: ma már eljutottunk oda, hogy az alkotmánybíróság az alapvető kérdésekben kimerítően értelmezte az alkotmányt, amely interpretációk a továbbiakban már őt is kötik.) A jelenlegi helyzet megértéséhez azonban célszerű azt is vizsgálni, hogy a hatalmi ágak közötti egyensúlyt a politikai-jogi intézményrendszer mely elemei miként tartják fenn, s milyen következményekkel jár az egyensúly fenntartása szempontjából az egyik lényeges intézmény szerepének megváltoztatása. Vajon eddig a demokrácia megszilárdításához vagy gyengítéséhez járult-e inkább hozzá az alkotmánybíróság? Ha erősítette – amint e

sorok írója gondolja – , akkor milyen törekvéseket kellett ellensúlyoznia ahhoz, hogy jogkörének tág értelmezésére legyen szükség a demokratikus egyensúly megőrzéséhez? E ponton nemcsak komparatív alkotmányjogi megközelítésekre lehet szükség, hanem az alkotmányjogi gondolkodás és az általa betöltött politikai szerep szociológiájára is: arra, hogy konkrétan milyen funkciót látnak el nálunk az egyes intézmények a demokrácia fenntartásában, s mik a szociológiai okai annak, hogy a magyar eset a demokrácia konszolidálódásának időszakában eltért a kívánatosnak tartott nyugati alkotmányjogi modellektől. Véleményem szerint az alkotmánybíróság politikai és jogi szerepét célravezetőbb a magyar politikai rendszer egészében elhelyezve elemezni.

A kormányzati rendszerre vonatkozó megállapítások koherensek, s a szerző a parlamentarizmus versus prezidencialisizmus vitában (lásd erről Lijphart 1992; Linz 1993) a demokrácia parlamentáris modelljének védelmében érvel. A jelenlegi magyar rendszer a parlamentáris mintát követi, annak ellenére, hogy a köztársasági elnöknek nemcsak szimbolikus jogosítványai vannak. Azért nem „tiszta” parlamentáris rendszerről van szó, mert az elnök kinevezési jogosítványai viszonylag szélesebbek, ő tűzi ki a választások időpontját, ő kéri fel a leendő miniszterelnököt e poszt betöltésére, továbbá ő a fegyveres erők főparancsnoka. Pokol helyesen mutat rá, hogy e feladatmegosztásból politikai konfliktusok adódhatnak. E többletjogosítványok és az elnöki periódus parlamenti periódustól való elcsúsztatása azonban önmagukban még nem lépik túl a parlamentarizmus kereteit: akkor történhetne elmozdulás hosszabb távon a félprezidenciális rendszer felé, ha az elnököt nem a parlament, hanem közvetlenül a nép választaná, mert így az elnök közvetlen politikai legitimációja ugyanolyan erősségű lenne, mint a parlamenté (vö. Rüb 1993). Tény viszont, hogy aki a „tiszta” parlamentarizmus oldalán áll – miként e sorok írója is –, egyet kell értsen Pokol Bélának a mindenkori köztársasági elnök jogosítványai csökkentésére vonatkozó érveivel.

A szerző mind a kormányzati rendszerre vonatkozó fejtegetéseiben, mind pedig alkotmánytervezetében kiáll a parlament létszámának – a pártlistán bejutott képviselők rovására történő – csökkentése mellett. Egyrészt a magyar parlament más országok parlamentjéhez képest valóban túlméretezett, másrészt az elmúlt két választás során bebizonyosodott: az emberek az egyéni kerületekben sem elsősorban személyekre, hanem pártokra szavaztak. Így pedig fölöslegesnek látszik a két eltérő elvet egyenlő súllyal fenntartani. A szerző azonban nem fejt ki részletesen, hogy létszámcsökkenés esetén szerinte miért a „westminsteri”, s miért nem az arányos képviseleti rendszer irányába kellene a magyar választójogi szabályozásnak eltolódnia. Igaz, ha az egyéni kerületek számát csökkentik, oly mértékben megnő egy-egy választókerület földrajzi kiterjedése, hogy az egész egyéni képviseletre alapozott rendszer elveszítené értelmét. Ha viszont a listás helyek száma csökken radikálisan, akkor a választások első fordulójának

jelentősége gyakorlatilag a közvéleménykutatósi „előrejelzések” szintjére csökkenne, amit a második fordulóban egy-egy párt akár elsöprő győzelme is követhet. Úgy tűnik, ebben a csapdahelyzetben nincs igazán jó megoldás, hacsak nem a német alkotmányjogi rendszer szorosabb átvétele.

Kevésbé látszik indokoltnak a kétkamarás parlament bevezetésére vonatkozó javaslat. Egy nyelvileg, etnikailag csaknem teljesen homogén, kis országban (amelyet fél nap alatt keresztül lehet autózni), milyen elv(ek) alapján kellene létrehozni a második kamarát? Pokol a vidék beleszólási lehetőségét erősítené a budapesti pártelítékekkel szemben. Itt azonban két ellenvetés is megfogalmazható: egyrészt a parlamenti képviselők túlnyomó többsége ma is vidéki, másrészt a valóságban aligha lenne kizárható a „budapesti pártelíték” befolyása a második kamara személyi összetételének megállapításában. Számmomra ez az érv tehát önmagában nem indokolja a második kamara felállításának szükségességét.

E recenzió keretei között nincs arra mód, hogy Pokol Béla valamennyi érdekes állítását sorra vegyem. Kár, hogy a szerző 1994-es könyvének a magyar politikai pártokról szóló fejezetében túl részletes, aktuálpolitikai ízű esélylatolgatásokba bocsátkozott, mert így állításainak egy része – a választások eredményeként – már a könyv megjelenésének pillanatában elvesztette relevanciáját. (Vannak apróbb figyelmen kívül hagyások is: például Nixon és Kennedy között nem 1963-ban, hanem 1960-ban zajlott le a hivatkozott emlékezetes elnök-választási küzdelem.)

A szerző mindkét könyvében kitér az értelmiség és a tömegkommunikáció szerepére, felfigyelvén azok jelentős politikai befolyására. (Ezekről lásd pl. Vajda 1992; Bozóki 1993; Körösi 1993.) Mint Pokol Béla írja: nálunk „az ellenzék maroknyi volt – szemben az NDK-beli vagy cseh társaikkal –, és főként morális kiállásaik révén hatottak, és nem az átalakulás kauzális tényezőjeként” (1994: 131). Szerinte a legális újságok „nyolc-kilenc újságírója kauzálisan erősebben hatott az átalakulásra, mint az összes ellenzéki szervezet együttevége” (ugyanott). Utóbbi állítását nehéz verifikálni, a nyolcvanas évek magyar nyilvánosságának szerkezetváltozása még megírásra vár. A „gláznoszty”-os újságírók – akik közül még senki sem tudósított az 1987-es lakiteleki találkozóról vagy a *Társadalmi szerződés* című program megszűletéséről – 1988-tól az ellenzék kérdésfeltevéseit hangosították fel, s rajtuk keresztül (miként korábban a SZER esetében) az ellenzék fellépése hatott. Ekkortól kezdve már nehezen lehetne e két csoport hatását elkülöníteni egymástól. Ami pedig a magyar ellenzék számszerű nagyságát illeti, nem volt kisebb a cseh Charta '77 körénél, ezzel szemben az NDK-ban egészen 1989 szeptemberéig (a *Neues Forum* megalakulásáig) nem is létezett szervezett ellenzék. Magyarországon már a nyolcvanas évek közepétől tízezrek nyíltan változást követeltek a március 15-i felvonulásokon; ehhez hasonló

méretű tiltakozásokra Csehszlovákiában és az NDK-ban csak 1989 augusztus-szeptemberétől került sor.

A közszolgálati média szerepével kapcsolatban Magyarországon két felfogás alakult ki. Az egyik szerint a közszolgálati újságírásnak a tömegkommunikációs alrendszer saját, szakmai logikáját, kiválasztási elveit kell követnie, függetlenül a politika változásaitól (ezt az autonómiavédő-korporatív felfogást alkalmazta rádióelnök korában Gombár Csaba); míg a másik álláspont szerint a közszolgálati médiának a demokratikus politika mozgásirányát kell követnie, lehetővé téve a mindenkori többség politikai kontrollját. (Ez utóbbi álláspont-hoz áll közel Köröseyi András 1993.) A két álláspont nem feltétlenül zárja ki egymást: ha van médiatörvény (vagyis a közszolgálati újságírás demokratikusan szabályozott), akkor a demokratikus kontroll megszabja a média vezetőinek mozgásterét is. Ekkor teremthető meg annak lehetősége – legalábbis elvben –, hogy a szakmai és a politikai szféra elkülönüljön egymástól. Demokratikus szabályozás híján a média vezetőinek korlátlan lehetőségük van politikai kontroll gyakorlására beosztottaik felett, amelyet „szakmai” érvekkel igazolhatnak. Törvényben megszabott demokratikus eljárási normák nélkül még a demokratikusan választott parlamenti többség beavatkozása is önkényes, ad hoc jellegű lehet. A törvény megalkotásához szükséges politikai konszenzus Magyarországon az első parlamenti ciklusban nem jött létre. Az akkori ellenzék remélhette azt, hogy a kialakult status quo neki kedvez, míg a kormánypártok bízhattak abban, hogy a törvény hiánya szabadabb kezet nyújt nekik a status quo megváltoztatásához. A „médiaháborút” végül – az alkotmányellenesnek nyilvánított (bár pragmatikus okokból hatályban tartott) jogszabály alapján eljárva – az akkori kormánykoalíció pártjai „nyerték meg”, ez a győzelem azonban bumerángxént ütött vissza rájuk a választásokon. A média befolyásolásáért a pártok között vívott politikai harc azért jelenhetett meg a kormány és a média ellentétéként, mert a kormány eljárása nem zárta ki a sajtószabadság megsértésének lehetőségét. Végül a pártatlan közszolgálati média kialakulását az is akadályozta, hogy a médiatörvény híján érvényben tartott frekvenciamoratórium miatt nem teremthető meg a versenyhelyzet a kereskedelmi és a közszolgálati csatornák között. Könyvében Pokol Béla tartózkodik attól, hogy az általa leírt folyamatokat explicit módon, a fenti két álláspont fényében értékelje, egyúttal azonban világossá teszi, hogy a „kormánymédia” kialakulása ellentétben áll a hírtérkép körül szerveződő modern tömeginformációs alrendszer önfinanszírozó-versengő modelljével.

Természetesen másként vetődik fel a kérdés a magántulajdonban lévő lapok esetében, hiszen itt a parlamenti arányok pontos leképezésének igénye föl sem merül. E lapok fennmaradása egyrészt az újság eladhatóságán, másrészt a bele fektetett tőke nagyságán múlik. Az 1990-ben ellenzékbe került pártok nem reménykedhettek abban, hogy a velük szimpatizáló napilapokat majd közpénzekből, közmegrende-

lésekből támogatják. Ezeknek a lapoknak már akkor át kellett állniuk a piaci szempontok érvényesítésére, aminek következtében számukra a hírérték és tálalásának fontossága megnőtt, s e lapok színvonala javult. Identitásuk megtalálásában kedvezett számukra az ellenzéki szerep, mert az emberek szívesebben veszik a kritikus, mint az apologetikus újságokat. Miközben a baloldali-liberális beállítottságú kritikai értelmiségiek kulturális-szellemi tőkájüket e lapokba „fektették” (*Magyar Hírlap, Népszabadság*), addig az akkori kormánypárti lapok (*Magyar Nemzet, Új Magyarország*) színvonala és eladhatósága – érdekesség és szellemi háttér híján – jelentősen csökkent vagy továbbra is alacsony maradt.

Mindazonáltal úgy tűnik, hogy könyvében Pokol Béla túlbecsüli a tömegmédiára szerepét a politikai szimpátiák és a választási eredmények kialakulásában. Nem kétséges, hogy a kormánypárti befolyás alatt álló, „népnemzeti” beállítottságú TV-Híradó nézettsége sokszorososan felülmúlta az ellenzéki – szocialista vagy liberális – orientációjú napilapok olvasottságát. Az 1994-es választásokat mégis a szocialisták nyerték meg. Néhány budai „elitkerületben” viszont – ahol az újságolvasók aránya magasan felette áll az országos átlagnak – mégsem a szocialisták vagy a liberálisok, hanem a magyar viszonyok között konzervatívnak számító jelöltek győztek. (Itt kapták a legtöbb szavazatot a jobboldali radikálisok is.) Első ránézésre úgy tűnik, mintha nem pozitív, hanem éppen negatív korreláció létezne egy párt értékvilágához közel álló médium „fogyasztása” és az adott pártra való szavazási hajlandóság között.

Amint a szerző lehetőségként már előre felvetette, az 1994-es választások eredményeként hatalomra került szocialista-liberális koalíció léte nagy kihívás elé állítja az ideológiailag szimpatizáns, de reflexeiben kritikai-ellenzéki beállítottságú értelmiséget. Optimális esetben bekövetkezhet a politikai és a tömeginformációs rendszer differenciálódása ebben a táborban. Egyúttal a jobboldali sajtó is megújulhat (a *Magyar Nemzet* színvonala máris érezhetően javult) – ám össze is fonódhat a jobboldali politikával. Hosszabb távon a politikusi és médiaszerepek viszonylagos „kitisztulásának” garanciáját a periodikus választások „intézményesített bizonytalanságának” (Przeworski 1991) tartós fennmaradása jelenti.

Pokol Béla egyike azon keveseknek, akik egyaránt otthonosan mozognak a makroszociológiai elméletek és a politikatudomány területén. A parsonsi-luhmanni elmélet bázisán évek óta teszi közzé Magyarországon a modern társadalmak szerveződési elveiből levont következtetéseit. Szilárd elméleti kötődése miatt többnyire csak azok tudnak vitázni vele, akik elfogadják a premisszáit. Recenzióm elvi jellegű kritikai megjegyzései általában nem azt kifogásolták tehát, hogy a szerző miért nem alkalmazza a parsonsi rendszerrel versengő egyéb megközelítéseket (Foucault, Habermas, Bourdieu, posztmodern politikai elméletek stb.), hanem arra, hogy felhívjam a figyelmet a

társadalmi változással kapcsolatos és a funkcionalista elméleten belül is alkalmazható további szempontokra.

Pokol Béla munkái nagy érdeklődést és számos esetben élénk tudományos vitákat váltanak ki. Írásai így arra is alkalmasak, hogy kikristályosítsák a magyar politikatudományban lappangó eltérő irányzatokat és irányzatcsírákat, s ezáltal – a diszkusszió keresztül is – elősegítsék a tudományág fejlődését.

HIVATKOZÁSOK

- Alexander, Jeffrey (1985.) (ed.) *Neofunctionalism*. Beverly Hills: Sage 1987.
Twenty Lectures. New York: Columbia University Press
- Arblaster, Anthony 1987. *Democracy*. Milton Keynes: Open University Press
- Bachrach, Peter 1969. *The Theory of Democratic Elitism: A Critique*.
 London: University of London Press
- Barber, Benjamin 1984. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*.
 Berkeley: University of California Press
- Bozóki András 1993. Intellectuals and Democratization. *The Hungarian Quarterly*,
 (Vol. 34) No 4, 93–106.
- Ferguson, Adam 1966. *An Essay on the History of Civil Society*. Edinburgh: Duncan
 Forbes
- Gray, John 1986. *Liberalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Habermas, Jürgen 1984. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 2. *Lifeworld
 and System: A Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press
- Hirschman, Albert O. 1994 Social Conflicts as Pillars of Democratic Market Society.
Political Theory, (Vol. 22) 2. 203–218.
- Huoranszki Ferenc 1994. Liberális demokrácia. *Világosság*, (35) 5–6, 203–217.
- Körösnéyi András 1993. Értelmiségiek és demokrácia. *Valóság*, (36) 11. 10–21.
- Lijphart, Arend (ed.) 1992. *Parliamentary versus Presidential Government*.
 Oxford: Oxford University Press
- Lindblom, Charles E. 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books
- Linz, Juan J. – Arturo Valenzuela (eds.) 1994. *The Failure of Presidential Democracy*.
 Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press
- Luhmann, Niklas 1979. *Trust and Power*. Chichester: Wiley
- Offe, Claus 1994. *Micro-Aspects of Democratic Theory: What Makes
 for the Deliberative Competence of Citizens*. Előadás a „Democracy
 and Its Discontents” c. konferencián (Frankfurt Oder, június 2–4.).
- Pateman, Carole 1970. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge:
 Cambridge University Press
- Pokol Béla 1993. *Pénz és politika*. Budapest: Aula
- Pokol Béla 1994. *A magyar parlamentarizmus*. Budapest: Cserépfalvi
- Przeworski, Adam 1991. *Democracy and Market*.
 Cambridge: Cambridge University Press
- Rüb, Friedbert W. 1993. *Designing Political Systems in East European Transitions:
 A Comparative Study of Bulgaria, Czecho-Slovakia and Hungary*.
 Bremen: Zentrum für Europäische Rechtspolitik

- Schumpeter, Joseph 1943. *Capitalism, Socialism and Democracy*.
New York: Allen & Unwin.
- Szücs Jenő 1983. *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest: Magvető
- Tamás Gáspár Miklós 1994. A Disquisition on Civil Society.
Social Research, (Vol.61) 2, 205–222.
- Vajda Mihály 1992. *A történelem vége? Közép-Európa, 1989*. Budapest: Századvég
- Waisman, Carlos H. 1992. Capitalism, the Market and Democracy.
In: Gary Marks – Larry Diamond (eds.) *Reexamining Democracy*.
London: Sage 140–155.

A magyar politikatudomány válogatott bibliográfiája

1994. negyedik negyedév

Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs
Kutatóintézete. Évkönyv. 3. köt. 1994. Bp.: 1956-os Intézet 1994.

ANDORKA Rudolf–KOLOSI Tamás–VUKOVICH György (szerk.)
Társadalmi riport 1994. Bp.: TÁRKI 1994.

BRAGYOVA András

Az alkotmánybíráskodás elmélete. Bp.: KJK MTA Állam és Jogtudo-
mányi Int. 1994. (Jog és jogtudomány 6.)

GÁBOR Luca–LEVENDEL Ádám–STUMPF István (szerk.)
Parlamenti választások 1994. Bp.: Osiris-Századvég 1994.

GAZDAG László

Átváltozások az Elbától Keletre és Nyugatra.
Bp.: Szenci Molnár Társaság 1994.

JELLINEK, Georg

Általános államtan. Bp.: Osiris-Századvég 1994.
(Jogfilozófiák / ELTE Állam és Jogtudományi Kar)

KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor: Értékválasztás, 1994.
A választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei.
Bp.: Freidrich Neumann Stiftung, Societes, 1994.

KISS Lajos, Cs.–KARÁCSONY András (Vál., szerk.)
A társadalom és a jog autoeletikus felépítése. Válogatás a jogi konstruktivizmus irodalmából. Bp.: Osiris-Századvég 1994.
(Jogfilozófiák / ELTE Állam- és Jogtudományi Kar)

KUKORELLI István (szerk.)
Alkotmánytan. 3. átdolg. kiad. Bp.: Osiris-Századvég 1994.
(Osiris-Századvég tankönyvek)

KULCSÁR Kálmán
Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990.
Bp.: Akadémiai K. 1994.

LENGYEL László
Korunkba zárva. Bp.: 2000 Pénzügykutató 1994.

OLÁH Miklós–ZONGOR Gábor (szerk.): Hát én immár kit válasz-
szak? Az 1994-es parlamenti választások Veszprém megyében.
Veszprém: Comstaters, 1994.

MANNHEIM Károly
A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról.
Bp.: Cserépfalvi 1994. (Társadalomtudomány klasszikusai)

NYIRI Kristóf
A hagyomány filozófiája. Bp.: T–Twins – Lukács Archivum 1994.
(Alternatívák)

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján.
5. köt. Gazdasági vezetés; Műszaki fejlesztés; Kertmagyarország?
7. köt. Iparművészet; Orvosvita.
Bp.: 1956-os Intézet 1994.

PERROW, Charles
Szervezet-szociológia. Bp.: Osiris-Századvég, 1994.
(Osiris-Századvég tankönyvek)

RAUCH, Georg von–MISIUNAS, Romuald J.–TAAGEPERA, Rein
A balti államok története. Bp.: Osiris-Századvég, 2000 1994.
(Europica Varietas)

SÁRKÖZI Tamás
Javaslat a gazdaságot szolgáló modern kormányzás felépítésére. (Egy lehetséges variáns) Bp.: KJK, MTA Állam- és Jogtudományi Int. 1994.

STILLMAN, Richard J. (szerk.)
Közigazgatás. Public administration. Bp.: Osiris-Századvég 1994.
(Osiris-Századvég tankönyvek)

STRAUSS, Leo–CROPSEY, Joseph (szerk.)
A politikai filozófia története. 1–2. köt. Bp.: Európa 1994.

SZABÓ Máté: Ungarn auf dem weg zur Demokratie. Modernisierung, politische Innovationen und Systemwandel. Mainzer Beiträge zur Europaeischen Einigung. Bnd 16. Bonn: Europa Union Verlag Gmbh. 1994.

SZŐGYI Lenke
Az 1994. évi országgyűlési választások Nógrád megyében.
Bp.: MTA PTI 1994.